

Ryöstöretkien ja kaupankäynnin meri

- Itämeren kansojen seikkailut esihistoriallisella ajalla

Jarl-Thure Eriksson

Ranskalainen filosofi Paul Valery on sanonut "Napoleon ei liikkunut sen nopeammin kuin Caesarkaan". Ennen rautateiden tuloa ihmisen liikkuminen oli sidottu jalkapatikan tai hevosen laukan tahtiin. Meri ja vesiväylät tarjosivat kuitenkin oikoteitä, ihminen ylitti merta tai meloi tuntemattomia joenlatvoja etsiäkseen uutta elantoa ja turvaa.

Laivanrakennustekniikalla on vanhat perinteet. Faaraon 43 metrin aurinkolaiva noin 3000 vuotta ennen ajanlaskun alkua on tästä näyttävä esimerkki. Samoihin aikoihin Itämeren saaristoalueet olivat veden peittämiä, Ahvenanmaa kohosi keskelle Litorinamerta muodostaen muutaman hehtaarin kokoisen saaren satakunta kilometriä lähimmästä rannikosta. Tänne rohkeimmat hylkeenpyytäjät saapuivat idästä ja pystyttivät ensimmäiset asumuksensa. Kaukana Viron rannikolta Saarenmaa näkyi yksinäisenä saarena. Myös tänne ihminen saapui varsin varhain.

Pliniuksen (23-79 jKr) mukaan Välimeren kulttuurikansat arvostivat kellankuultavaa pihkakiveä. Sitä poimittiin Itämeren suurten lahtien matalilta rannoilta. Pihkakivestä tuli Pohjolan tärkein vientitavara antiikin aikana. Maksuksi saatiin metallisia työkaluja ja aseita. Aivan kuten Silkkitie yhdisti kaukaisen Kiinan foinikkialaisten kauppakeskuksiin, Pihkakivireitti eli "Amber road" kuljetti Euroopan jokiteitä pitkin eksoottista koristeainetta orastavalle Välimeren sivilisaatiolle.

Tacitus mainitsee teoksessaan Germania vuodelta 98 jKr "aestit" viitaten Itämeren itäosaa asustavaan kansaan. Nimi vie eittämättä ajatukset eestiin ja eestiläisiin, mutta virolaisten oman kansallisuuden tunnukseksi nimitys tuli vasta 1800-luvulla. Tacitus puhuu myös Fennorum-alueesta ja sen asukkaista, fenneistä. Finland, fennien maa, hakee juuriaan kaksituhatuotisesta dokumentista. Yleisesti oletetaan kuitenkin, että nämä ensimmäiset Suomen niemimaan asukkaat olivat saamelaisia.

Erään teorian mukaan Etelä-Skandinavian väestö koki poikkeuksellisen kasvukauden ajanlaskun alkuaikoihin. Tämän seurauksena Gotlannin ja Göötanmaan gootteja asettui Pommerin alueelle, Oder- ja Veikseljoen (nyk. Vistla) tienoille. Joukko Rogalandin norjalaisia perusti samalle seudulle, Rügenin saarelle oman siirtokuntansa. Aikanaan 300-luvun suuret kansainvaellukset lähtivät liikkeelle - näin kiistelty teoria väittää - juuri täältä. Seutu on myös yhdistetty vendien tai vandaalien maaksi, joskin vendien etnises-

tä alkuperästä vallitsee suuri epävarmuus. Alueen sidos Pohjoismaihin säilyi kuitenkin 1800-luvulle asti. Viikinkiajan loppuvaiheessa Jomsviikingit pitivät Wolinin saarta pääpaikkanaan. Oderin suiston saaristo ja kapeat salmet tarjosivat loukun tunkeilijoille ja suojan omille laivoille. Alue kuului pitkään Tanskaan. Kolmekymmentävuotisen sodan rauhassa 1648 Pommeri määrättiin Ruotsille. Rügenin ja mantereen välisen salmen varrella sijaitsevasta Strahlsundin kaupungista tuli tärkeä sillanpääpaikka pohjoiselle valalle runsaan 150 vuoden ajaksi.

Kansainvaellusajan levottomuus näkyi myös Itämeren heimoyhteisöissä. Nuoremman rautakauden lopussa 400-...500-luvulla jouduttiin purjehdusväyliä pitkin puolustautumaan merellisiltä hyökkäyksiltä rakentamalla kivilinnoituksia jyrkkäseinäisten vuorten huipuille. Raunioita löytyy Ruotsin itärannikolta, Ahvenanmaalta ja Lounais-Suomesta. Muinaislinnojen runsas esiintyminen merkitsi, että merellä liikkui kauppiaiden lisäksi rosvojoukkoja. Hitaasti lämpenevä ilmasto sekä lisääntyvä väestö tekivät Itämeren alueen yhä houkuttelevammaksi. Itämeren itärannoilla tunkeili virolaisten ja liiviläisten lisäksi balttilaisia heimoja, joihin mm. kuurilaiset kuuluivat. Idästä päin kasvoi slaavilaisten kansojen paine, kaikille osa rannikosta oli tärkeä.

Islannin saagat ovat Pohjolan vastine Iliakseen ja Odysseiaan. Homeros oli runoilija, joka taiteilijan oikeudella höysti 500 vuotta vanhoja sankaritarinoita Kreikan rikkaalla mytologialla. Saagojen historiallista arvoa on aika ajoin epäilty, mutta muut kirjalliset lähteet antavat tukea perinnetiedon uskottavuudelle. Viikinkiajan ensimmäiset merihyökkäykset kohdistuivat Englannin ja Pohjois-Ranskan rannikoille. Erityisesti kirkot ja luostarit joutuivat rikkauksiensa takia ryöstöjen kohteiksi. (Vikingit kutsuivat sotaretkiään härnadiksi, sana ”vikinki” syntyi kansallisromantiikan myötä vasta 1800-luvulla.)

Katoliselle kirkolle tuli kiire saattaa skandinaaviset maat piiriinsä. Kirkon kanssa saapuivat kronikoitsijat. Yksi niistä oli Saxo Grammaticus (1150-1220 jKr), jonka Gesta Danorum käsittelee Tanskan, Norjan ja Etelä-Ruotsin historiaa viikinkiajan ehkä kiihkeimmässä myllerryksessä. Nestorin kronikka (n. 1095 jKr) kertoo Novgorodin ja Kiovan valtakunnan synnystä. Se täydentää Saxon Gestaa kuvaamalla historiallisia yhteyksiä idän ja lännen välillä. Kirjallisen aineiston ansiosta viikinkiaika (800-1050 jKr) on verraten hyvin hahmoteltavissa, kun sen sijaan aika ennen ja jälkeenkin viikinkiajan on pitkälti pelkän arkeologisen tiedon varassa.

Itämeren maiden kannalta viikinkiaika merkitsi suurta murrosta, ei niinkään sankarillisten ryöstöretkien vaan yhteiskunnallisten yhdentymispyrkimysten takia. Kieli ja monasti vallanhaltijoiden sukulaissiteet yhdistivät Norjaa, Tanskaa ja Ruotsia. Maiden valtakeskukset sijaitsivat kuitenkin kaukana toisistaan, eri vesialueiden ja -reittien varrella, mikä lieenee selitys siihen, että läpi historian nämä kolme maata ovat säilyttäneet oman kansallisidentiteettinsä. Sukujen välisestä nahistelusta huolimatta kaupankäynti vilkastui merkittävästi koko Pohjolassa ja erityisesti Itämeren alueella. Vanhat kauppareitit Venäjän jokia pitkin kokivat uuden kukoistuksen, kun Pohjolan varjagit hakeutuivat Konstantinopoliin Itä-Rooman keisarin palvelukseen. Suomenlahti ja Laatokka kytkeytyivät pohjoiseen valtasfääriin.

Myös ”itäsuhteissa” sukulaisuus tulisi vaikuttamaan historian kulkuun. Vladimir Suuri (958-1015 jKr) oli neljännen sukupolven ”viikinki”, Rurikin jälkeläinen. Hänen pojastaan Jaroslav Viisaasta (975-1054 jKr) tuli Kiovan ja Novgorodin ruhtinas. Jaroslav nai Ruotsin kuninkaan Olof Skötkonungin tyttären Ingegerdin. Heidän tyttärensä Ellisif meni aikanaan naimisiin Norjan hallitsijan Harald Ankaran (Hådråde) kanssa.

Vladimir Suuri oli pragmaattinen hallitsija. Löytääkseen kansalleen sopivan uskonnon hän kilpailutti vaihtoehtoja keskenään. Islam kiinnosti häntä, mutta sen kielteinen suhtautuminen alkoholiin ei soveltunut venäläiseen luonteeseen. Katolinen kirkko tavoitteli liiaksi maallista valtaa, joten jäljelle jäi ortodoksinen, ihmisen tunteisiin vetoava uskonto. Lännempänä katolilaisuus oli jo niittänyt voittoja, vuosituhannen vaihtuessa Skandinavian kuninkaat olivat yksi toisensa jälkeen ottaneet kasteen.

Baltian maat joutuivat aika ajoin hyökkäysten kohteiksi, otettiin orjia ja ryöstettiin kyliä. Erityisesti saarenmaalaiset ja kuurinmaalaiset vastasivat haasteeseen ottamalla mallia viikingeistä. He rakensivat laivoja ja valmensivat sotureita. Yritykset valloittaa Saarenmaa torjuttiin useampaan otteeseen. Varsinaisen viikinkiajan loputtua saarelaiset jatkoivat aggressiivista suhtautumista vieraisiin. Itämerellä ja sen reuna-alueilla alettiin pelätä virolaisia merirosvoja ja ryöstöjoukkioita, jotka 1100-luvun jälkipuoliskolla hyökkäsivät Etelä-Ruotsiin ja Öölantiin. Vuonna 1187 jKr saarenmaalaiset merirosvot tuhosivat Sigtunan ja tappoivat piispan.

Viikinkiajan jälkeinen aikakausi Skandinaviassa oli suorastaan seesteinen. Historiallista tietoa on varsin rajoitetusti, arkeologisia löytöjä niin ikään säästeliäästi. Kaksi vuosisataa on hämärän peitossa. On arveltu, että kristinuskon uudet hautaustavat eivät erotu maastosta, kirkot olivat alkuaikoina rakennettu puusta. Sama ilmiö esiintyy niin Ruotsin Upplandissa, Ahvenanmaalla kuin Länsi-Suomessa. On myös esitetty epäily, että varsinkin saariston väestö harveni merkittävästi Baltian suunnalta tulleiden hyökkäysten seurauksena. Mahdollisesti osa väestöstä on viety orjiksi pakanallisiin maihin.

Ranskalainen historioitsija Fernand Braudel (1902-1985) omisti suuren osan elämästään Välimeren historian ja kulttuurien tutkimiseen. Hänen elämäntyönsä on loistavasti koottu kirjaan *Memory and the Mediterranean*. Suomen muinaishistoriasta on hiljattain ilmestynyt kaksi ansiokasta kokoomateosta, arkistonhoitaja Kari Tarkiaisen *Ruotsin Itämaa* ja emeritusprofessori Unto Salon *Ajan ammoisen oloista*. Braudelin hengessä laajapohjaisesta muinaistiedosta tulisi työstää Itämeri kulttuurien kattava eepos. Etniset ja kielelliset intressit on syytä jättää sivuun.

Jarl-Thure Eriksson
kansleri
Åbo Akademi

Aikaisemmin sarjassa ilmestyneitä kolumneja

Nro.		Kirjoittaja
37/2012	12.10.2012	Venäjän WTO-jäsenyyden alkumetrit Heli Simola, ekonomisti, Suomen Pankin siirtymätalouksien tutkimuslaitos
34/2012	21.9.2012	Cleantechista ratkaisu Itämerelle ja Suomen talouskasvulle Jyri Häkämies, elinkeinoministeri, Työ- ja elinkeinoministeriö
30/2012	24.8.2012	Pohjoismaiden ja Baltian maiden yhteistyötä laajalla rintamalla Erkki Tuomioja, ulkoasiainministeri, ulkoasiainministeriö
25/2012	15.6.2012	Itämeri ei puhdistu itseksensä Anne-Mari Virolainen, kansanedustaja, Kokoomuksen eduskuntaryhmä
11/2012	9.3.2012	Itämeri on kirkkojen meri Kari Mäkinen, arkkipiispa, Suomen evankelis-luterilainen kirkko
7/2012	10.2.2012	Itämeren kohtalo ratkaistaan puhdistamoilla eikä juhlapuheissa Juha Nurminen, puheenjohtaja, John Nurmisen Säätiö
1/2012	6.1.2012	Työnjaolla tehokkuutta Itämeren alueen yhteistyöhön Thomas Götz, Saksan Suomen suurlähettiläs
19/2011	2.12.2011	Itämeri, historia ja Turun yliopisto Keijo Virtanen, rehtori, Turun yliopisto
18/2011	25.11.2011	Merenkulun merkitys ja haasteet merellä Olof Widén, toimitusjohtaja, Suomen Varustamot ry
16/2011	11.11.2011	Nya regler för emission inom Östersjöområdet Christian Ramberg, toimitusjohtaja, Turun Satama
5/2011	2.9.2011	Tilannetietoisuutta yli rajojen Veli-Jukka Pennala, komentaja, kontra-amiraali, Merivoimat
1/2011	5.8.2011	Turun kaupunki ja EU:n Itämeristrategia Aleksi Randell, Turun kaupunginjohtaja, Centrum Balticum -säätiön pj.